

Darreres intervencions al municipi romà d'Aeso (Isona, Pallars Jussà)

XAVIER PAYÀ I MERCÈ*, FERRAN PUIG I VERDAGUER*, TERESA REYES I BELLMUNT* I JOAN AGELET I GOMÀ**

La vila d'Isona, on es localitza l'antiga ciutat romana d'Aeso, és la població principal del municipi d'Isona i Conca de Dellà. Es troba situada a la part central d'un sinclinal envoltat d'altres serres, situat a llevant de la conca de Tremp, de la qual forma part, però amb unes singularitats que li confereixen un caràcter propi. Isona constitueix el centre físic, econòmic i de comunicacions d'aquest territori planer, amb una mitjana de 500 metres sobre el nivell del mar i limitat per les serres de Sant Corneli, de Carreu, Boumort i Boixols al nord, la serra de Comiols a l'est, al sud el massís del Montsec i per l'oest pel curs del riu Noguera Pallaresa, muntanyes amb altituds de 1.000 a 2.000 metres. Aquests aspectes orogràfics creen una situació climàtica particular, que juntament amb la fertilitat de les seves terres i la presència d'aigua abundant, permet el desenvolupament d'una vegetació i una agricultura més pròpies de terrenys mediterranis o meridionals que no pas d'una zona pirinenca. D'aquesta manera podem veure com aquest territori es troba des de fa segles intensament conreat amb plantacions de cereals, oliveres, ametllers i vinya, encara que aquest últim conreu està en recessió des de la plaga de la fil·loxera.

La conca ha estat des de l'antiguitat el pas obligat de les vies de comunicació terrestres entre la Catalunya oriental i central i el territori més occidental del país. La dificultat dels passos de la Noguera Pallaresa, sobretot el de Terradets al Montsec, va fer més aconsellable el pas pel coll de Comiols i el de Vilanova de Meià, per al trànsit humà i de mercaderies i bestiar, procedent de la vall del Segre, o bé per als excedents de producció destinats als mercats de la resta de Catalunya.

* Arqueòlegs de l'Equip PRAMA.

** Arquitecte encarregat de la consolidació i la restauració de la muralla.

PRECEDENTS DE LA INVESTIGACIÓ

El coneixement sobre l'antiga Isona i el seu territori és prou limitat, encara que des de molt de temps enrere s'identifiqués clarament l'actual població amb l'Aeso romana. Si més no, no es poden oblidar els treballs dels nostres predecessors entre els quals tenim d'una banda la positivista acumulació de dades que guià els magnífics reculls i compilacions fetes pels erudits tant locals com forans: hi trobem tota mena de detalls pintorescos i d'avaluacions personals al costat d'elucubracions de sorprenent clarividència. De l'altra, no podem oblidar els diaris i apunts dels nombrosos viatgers que van recórrer la zona al llarg dels darrers segles amb un deteniment i una profunditat avui insòlits en els turistes moderns. La vasta cultura general d'alguns d'ells, com també la seva sensibilitat, els portaren a ressenyar, i a llegar a l'esdevenidor, un corpus ingent d'informació que, originàriament concebuda com a guia per a futurs visitants, ha esdevingut amb els anys matèria primera per als investigadors.

En darrera instància, caldrà procedir a contextualitzar la informació novament obtinguda amb tot allò que la moderna investigació ha tret a la llum al voltant d'aquesta *urbs*, especialment en el riquíssim camp de l'anàlisi epigràfica. Aquesta disciplina ha constituït fins no fa gaire l'única base del coneixement sobre Aeso i el seu territori i, en conseqüència, sobre els aspectes socials, polítics i econòmics de la ciutat. El lot de quaranta làpides que s'hi ha trobat ha estat determinant per tal de reeixir a un cert coneixement sobre la ciutat que, d'una altra manera, el ritme de la investigació arqueològica no epigràfica hauria estat molts anys a poder-nos oferir.

DESENVOLUPAMENT DELS DARRERS TREBALLS

El jaciment romà es troba, encara que parcialment, sota el barri urbà de l'actual vila d'Isona situat, aproximadament, entre el límit nord de la vila medieval i la zona d'horts, al sud del poble, en el seu eix més llarg, i entre el camí de Torreta i l'eix format per la plaça del Portal i el carrer de la Soledat, en el seu extrem més curt (vegeu làmina 1). És, doncs, un cas típic de jaciment urbà, amb la problemàtica que això comporta, però atípic pel fet que es tracta d'un conjunt mixt amb bona part de la seva superfície no edificada.

Els treballs arqueològics en aquest assentament els fa des de l'any 1987 l'Equip PRAMA (Programa de Recerques al Municipi d'Aeso, actualment dins dels programes d'investigació de la Universitat de Lleida). L'objectiu del PRAMA és conèixer els aspectes de la romanització d'aquesta zona prepirinenca, en un sentit ampli, és a dir, tant l'evolució urbana d'aquesta vila com la de tota la seva àrea d'influència, és el que anomenaríem *ager aesonensis*.

En el vessant sud-oest de la població es localitza el camí de Torreta, ja esmentat, anomenat així per la presència d'una construcció defensiva, de planta quadrangular i dimensions modestes. Al costat d'aquest element n'hi un altre, igualment de caire defensiu, que correspon a un fragment de muralla conservat

longitudinalment entre 50 i 60 metres i que segueix una orientació SW-NE. La secular degradació del parament d'aquesta darrera construcció, devia agreujar-se, vers els anys seixanta, en produir-se l'obertura del nou camí de Torreta. Aquesta via, que enllaça la part alta de la vila amb les terres de conreu, va tallar parcialment el traçat d'aquesta fortificació alhora que afectava l'estabilitat dels conglomerats oligocènics sobre els quals s'assenta el llenç encara avui conservat. A la vegada també se li hauria d'afegir l'acció de les arrels d'alguns dels arbres que poblaven el talús on romanen aquestes restes. Tots aquests elements han fet que el parament de muralla conservat en aquesta zona es degradés fins al punt de fer-ne perillar l'estabilitat, la qual cosa ha provocat una intervenció d'urgència que en un primer moment va consistir en un apuntalament previ als treballs de consolidació els quals s'iniciaren l'estiu del 1992. Per a la realització prevista d'aquests treballs es va fer necessari un buidatge de les terres situades en la part interna de la muralla, la qual cosa va provocar l'excavació d'aquesta zona.

Així doncs, els treballs d'excavació fets l'estiu de l'any passat en la zona del camí de Torreta, han permès documentar un seguit de fases de l'evolució de la ciutat romana, almenys en aquesta zona, que devia abastar un ampli període cronològic i que segurament devia ser el que va marcar la vida d'aquesta antiga *urbs*. L'extensió d'aquesta intervenció es va anar reduint a causa de la prioritat que requeria la consolidació dels paraments defensius situats en aquest indret i els quals eren el motiu principal dels treballs realitzats.

FASE I

Caracteritzada per la preparació del sòl natural en la construcció de la muralla i els primers nivells de terraplenament de l'interior d'aquesta. Sobre el sòl natural compost d'un conglomerat de graves es fa un petit retall com una mena de graó, on s'ajusten els blocs de la muralla des de la part exterior aprofitant el desnivell natural, que en aquesta part de la ciutat provoca el barranc de Solans i que hauria estat aprofitat per la mateixa utilització defensiva de l'estructura. El fet de no haver excavat per la banda externa de la muralla no ens permet saber si aquesta funcionava amb algun tipus de rasa constructiva. L'escassa distància que guarda la muralla envers la seva rasa podria fer-nos suposar que tan sols es tractava d'un retall que va facilitar l'encast dels blocs.

La muralla, construïda amb grans blocs de pedra calcària i conglomerats fòssils, de diverses mides i factura, no presenta cap tipus de lligam aparent, tan sols de vegades s'hi pot fer algun anivellament, com a falca, amb petites pedres. L'amplada de l'estructura s'aconsegueix amb dues filades i si ho requereix un farciment entre ambdues, de pedres petites i terra. Aquesta tècnica ja va ser documentada al camí de la Carrerada durant la campanya que es va fer en aquella zona l'any 1989. El resultat final és una estructura d'1,5 metres d'amplada, de la qual, a causa del seu estat de conservació, desconeixem l'alçària original, encara que en l'actualitat oscil·la entre un metre i tres metres.

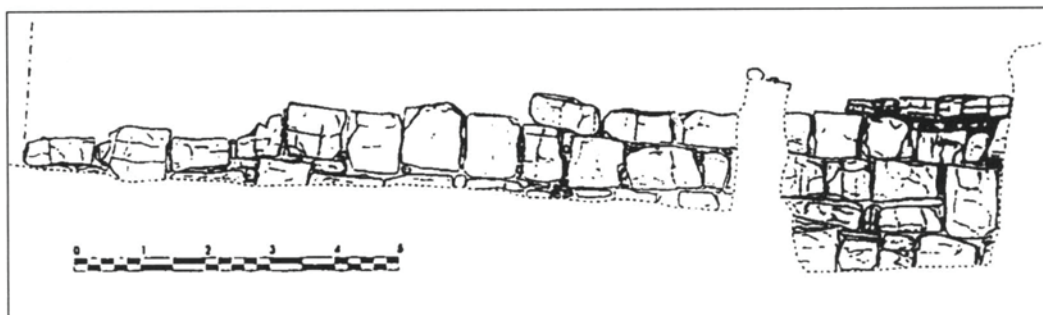

Fig. 1. Alçat interior de la muralla de la zona excavada en el sector de Torreta.

Els resultats de l'estudi aprofundit d'aquesta fase són importants per establir la fundació de la ciutat, però no podem oblidar que el procés d'excavació tan sols va permetre fer un petit sondeig de sis metres quadrats, la qual cosa significa que les dades extretes per aquest moment hauran de ser comprovades en intervencions posteriors. Així doncs, es documenta un farciment de la rasa i un primer conjunt estratigràfic de regularització del terreny natural que, amb la presència de materials de tradició ibèrica i l'exclusivitat de les importacions itàliques en ceràmiques de vernís negre del tipus campaniana A, ens permeten datar aquesta primera fase fundacional al final del segle II aC i el primer terç del segle I aC.

FASE II

S'hi documenta una primera organització de l'espai immediat a la muralla amb l'aparició d'un mur que afecta els estrats de la primera fase i s'adossa perpendicularment a la muralla, i una rasa de fonamentació, que identifiquem com el negatiu d'un mur que devia anar paral·lel amb el primer. Aquests dos murs van associats a uns nivells estratigràfics força homogenis i importants per la seva magnitud, els quals s'han considerat terraplenaments.

Les característiques constructives d'aquests elements, la distribució i els diferents nivells de cota documentats en estrats del mateix moment fan pensar que ens trobem davant d'estructures que s'utilitzen com a mur de terraplenament intern a la muralla, i que permeteren racionalitzar l'ús o el trànsit de la ciutat en una zona amb un fort pendent, almenys mitjançant aquests dos nivells d'utilització.

Els abocaments estan formats per una gran quantitat de graves i còdols, que en alguns casos, per la seva magnitud, van restar *in situ* durant els treballs d'excavació. Cal destacar l'últim estrat d'aquesta fase que estava format per un conjunt de petites graves molt compactades i amb una cota molt uniforme que unificava gran part de la terrassa superior. En aquest moment apareixen importants quantitats de ceràmiques de vernís negre del tipus campaniana B amb igualtat a les del tipus A, juntament amb la ceràmica de tradició ibèrica rica en formes i motius decoratius, àmfores itàliques i parets fines que ens permeten donar una datació per aquest període del segon terç del segle I aC.

FASE III

S'assoleix un nou nivell a la terrassa superior mitjançant un paviment de pedres unificat en tot l'àmbit, i documentat en un dels sondeigs fets l'any 1988 i interpretat en aquells moments com a vial de ronda paral·lela a la muralla, d'acord amb les dades obtingudes en l'excavació de la zona de Torreta que donaren un paviment de lloses semblant a aquests nivells.

D'aquest moment no hi ha cap element murari, car ens trobem davant d'un possible nivell d'ús consistent en la presència de restes d'una estructura de combustió i l'amortització d'una sitja que afectaria el sòl de pedres esmentat. El farciment d'aquesta juntament amb els sediments corresponents a un moment d'utilització de l'espai permeten extraure les primeres importacions de terra sigil·lada itàlica, la qual cosa ens comporta la datació d'aquest esporàdic moment d'ocupació durant l'últim terç del segle I aC al canvi d'era.

En el sector sud de la cala es va documentar un altre paviment, en aquest cas de lloses i pedres, delimitat pel costat oriental amb la rasa d'un dels murs de terraplenament, i per l'occidental, per un nou mur. La seva funcionalitat, la diferent morfologia respecte al primer paviment esmentat, com també l'amplada en què es documenta, ens fa pensar en la possibilitat d'estar davant d'un carrer perpendicular a la muralla. Ja que precisament l'ocupació de la zona més immediata d'aquest parament defensiu, almenys en aquest sector, no permet la presència d'un carrer de ronda es devia optar per la planificació de petits carrers que, venint de l'interior de la ciutat, devien permetre accedir fins al límit de la zona emmurallada.

FASE IV

A la terrassa superior es construeixen dos murs de distància molt regular entre ells i respecte als murs de terraplenament, els quals encara continuen funcionant en aquest moment. Així estem davant d'una superfície de vint metres de llargada compartimentada amb quatre àmbits de dimensions molt regulars els quals s'adossen perpendicularment a la muralla i que, al mateix temps la utilitzen com a mur de tancament per la banda nord, a la vegada que pel costat sud eren delimitats per un mur en el cas de l'àmbit més occidental i per les rases d'altres en la resta dels àmbits. Tots aquests murs estan fets amb pedra petita i mitjana sense treballar i lligats en sec.

En el límit sud-est de la cala es va documentar la presència d'un mur paral·lel als de tancament dels àmbits anteriorment esmentats, del qual no es va poder apreciar la llargada per la presència d'una estructura corresponent a una fase posterior que el cobria. Morfològicament parlant, és un mur de pedra petita, que encara que no treballada, està molt ben disposada, i a la seva base se li adossen tres llocs de pedra quadrangular amb una distància regular entre ells, que hem interpretat que són les bases de columnes.

L'existència entre aquest mur i l'alineació dels primers àmbits descrits

d'uns nivells regulars i a la vegada compactats, ens fan pensar en la possibilitat d'un nexa d'unió entre les dues estructures, que s'identificaria amb un corredor. En aquesta fase s'inutilitza el nivell d'ús de la terrassa inferior que queda integrada al nou conjunt de restes documentades. El carrer d'accés amb la fase constructiva d'aquestes noves restes, proposem que es consideri com un nou nivell d'utilització d'aquest vial.

La zona excavada en aquesta fase va ser tan sols la corresponent a part dels àmbits adossats a la muralla. El fort nivell d'arrasament dels estrats que es relacionen amb els murs que hi ha aquí amb la presència tan sols de petits fragments de paviment de lloses en dues zones molt localitzades, ens fan parlar de nivells i estructures de fonamentació. La datació d'aquest complex, doncs, només és possible pels estrats que rebleixen els fonaments dels murs. L'aparició d'importacions africanes del tipus terra sigil·lada clara A i hispàniques imperials, ens dóna una àmplia datació de segle II dC.

La complexitat dels elements constructius corresponents a aquesta fase fan necessària l'elaboració d'una hipòtesi que podrà ésser contrastada en el moment de l'excavació més àmplia d'aquesta zona de la ciutat. Creiem que ens trobem davant de part d'una *domus* de grans dimensions amb un pati porticat, un atri, o probablement un peristil, identificat a partir del mur descrit en el límit sud de la cala, amb un passadís perimetral a la columnata i la *cubicula* adossats a la muralla.

FASE V

És el moment de saqueig de l'edifici de la fase anterior, en el qual desapareixen els murs anteriorment esmentats i sols en resten les rases, al mateix temps que es produeix un nou abocament en la zona de corredor. Aquest cal datar-lo durant la primera meitat del segle III dC.

FASE VI

Es produeix una nova urbanització de l'espai immediat a la muralla amb l'aparició de tres murs, probablement fonamentacions, i que representen un canvi substancial de la zona. S'hi ha trobat un mur paral·lel a la muralla de com a mínim catorze metres de llargada sense cap obertura i que segueix la mateixa orientació que l'estructura amb bases de columnes de la IV Fase. Un segon mur s'adossa a la muralla perpendicularment a com ho feien els murs de la fase anterior i que a la vegada cobreix un d'aquests encara que amb una altra orientació. I un tercer mur de dimensions reduïdes. En definitiva no presenten cap tipus de connexió entre ells i, a causa del seu grau d'arrasament, se'n fa difícil la interpretació morfològica. Estem en una fase constructiva de la segona meitat del segle III dC i el segle IV dC.

FASE VII

Nivell d'abandó i rebliment general de totes les estructures fins a l'època moderna, la qual cosa ens indica que la ciutat es mantingué, com a mínim, fins a la primera meitat del segle V dC. La datació d'aquesta fase està relacionada amb l'aparició de terra sigil·lada africana D i alguns fragments de paleocristianes grises. D'aleshores fins a l'actualitat aquesta zona ha estat un lloc de petita explotació agrícola.

Propera a la zona de muralla d'aquesta darrera intervenció es troba un dels elements arquitectònics més coneguts de l'antiga Aeso. Es tracta de la torre, coneguda popularment com Torreta, que va ser excavada l'any 1987 i es va comprovar que la seva construcció afectava la muralla, fet que va demostrar la no contemporaneïtat d'ambdues estructures. La datació de la construcció d'aquest element defensiu es pot situar dins el segle V, corresponent al darrer moment d'ocupació de la zona excavada durant la campanya del 1992.

També aquest any, al començament de la tardor, i com a conseqüència del projecte iniciat pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat amb vista a la declaració com a bé d'interès cultural de l'àrea ocupada per l'antiga ciutat romana d'Aeso, es procedí a efectuar una sèrie de sondeigs que permetessin la correcta delimitació de la zona que s'ha de protegir.

La intervenció fou dissenyada en funció de les dades que, sobre la topografia antiga del jaciment, s'havien anat acumulant al llarg dels darrers anys d'investigació i afectà una zona sobre la qual no s'havia intervingut fins al moment. Concretament, aquesta campanya va afectar cinc horts de propietat privada situats al sud-oest de la població, en cadascun dels quals es van fer un o dos sondeigs dels quals es van exhaurir la potència estratigràfica fins a esgotar el sediment de gènesi agrícola i arribar als primers estrats relacionables amb formes d'hàbitat pretèrites.

Sis de les set cales practicades oferiren vestigis constructius o mostraren enderrocs que permeten deduir que hi havia edificacions i que totes contenien estrats amb material exclusivament romà. Així doncs, a efectes de delimitació, els resultats foren positius arreu de l'àrea estudiada.

Des del punt de vista edilici, i sense oblidar les limitacions imposades per les reduïdes dimensions dels sondeigs, es pot parlar de vestigis de construccions de caire públic i d'altres possiblement domèstiques. Pel que fa a les primeres, el fet d'haver treballat sobre la línia que hipotèticament hauria d'haver seguit la muralla fundacional de la ciutat, erigida en època republicana, ha permès verificar bona part de les nostres presumpcions i contribuir a una millor delimitació de la *forma urbis* primigènia. Les estructures documentades mostren una certa continuïtat respecte dels trams de muralla prèviament coneguts i existents en la zona del camí de la Carrerada i els horts adjacents, els quals segueixen una orientació SE-NW i es lliuren formant un angle obert a l'altre parament, de característiques idèntiques i que segueix aproximadament una orientació N-S. Aquest punt d'inflexió de la muralla aparegué reforçat amb una torre de planta rectangular i front possiblement arrodonit, fet que ens indueix, juntament amb

altres suposicions prèvies, a situar un dels accessos a la ciutat en el darrer dels paraments descrits, entre sengles torres de flanqueig.

De les estructures de caire versemblantment domèstic hom pot dir que, constructivament, coincidien amb la mena d'edificacions documentades a l'excavació de la muralla del camí de Torreta; alhora, la presència d'aquests elements sobre el que devia ser, sempre hipotèticament, el traçat de la muralla republicana, o el que hi havia més enllà d'aquesta, ens fa pensar com ja ho feren les restes estudiades durant l'excavació del 1989, en eixamplaments de l'àrea edificada més enllà de les muralles fundacionals o, fins i tot, en la seva anul·lació per tal de bastir-hi noves construccions.

CONCLUSIONS GENERALS

L'excavació del 1992 en la zona de la muralla propera a Torreta ha estat vàlida sobretot per comprovar l'ampli espectre cronològic en el qual es mou l'antiga ciutat romana d'Aeso, la fundació de la qual sembla que, gairebé sense cap mena de dubte, cal situar-la al final del segle II aC i el primer terç del segle I aC. La vida d'aquesta petita *urbs* transcorre fins al segle V com a mínim, ja que resta

Fig. 2. Restes immobles aparegudes en el sector de Torreta en aquesta intervenció.

el dubte de la funcionalitat de la torre, construïda sembla ésser durant aquest segle.

Cal creure, si més no, que el moment àlgid de la ciutat devia ser al voltant del segle II dC. Això ho corrobora la documentació de l'edifici construït en aquesta zona tocant a la muralla que pot comportar la inutilització de la seva funció defensiva i, a la vegada, ens pot fer creure en un possible creixement de la ciutat. La necessitat d'espai edificable provoca la construcció d'estructures adossades al parament murari. El segle II dC és un moment important per a aquest *municipium*, com ho testimonia l'important conjunt epigràfic que li ha estat adscrit majoritàriament en aquest període cronològic. Aquest registre arqueològic ens parla d'importants personatges de l'aristocràcia «aesonenca» que devien impulsar una forta embranzida econòmica i social a la ciutat amb tot el que això representa per a l'activitat constructiva.

Cal fer esment que, en la zona sud de la ciutat i durant la campanya d'excavació feta l'any 1989, es va documentar l'enderroc de la muralla i la construcció al seu damunt d'un important edifici, possiblement relacionat amb usos termals, que presenta una obertura escalonada oberta a un carrer que traspasa i cobreix l'alineació de l'antiga muralla. La cronologia de la fase de construcció d'aquesta estructura no va poder ser possible documentar-la, a causa del mateix procés d'excavació, però la seva datació *post quem* ens porta a situar-la en el moment mateix de la construcció documentada en la zona del camí de Torreta.

INTERVENCIÓ ARQUITECTÒNICA A LA MURALLA

A partir d'una primera intervenció amb caràcter d'urgència feta al desembre de 1987, i com a conseqüència de la caiguda de diversos carreus del pany de mur exterior de la muralla, en la tramada dita del camí de Torreta, l'obra es fa a partir d'una estesa de taulons de fusta per estrebar la resta de mur aparent, i s'inicia el procés d'estudi per a una intervenció per a la consolidació de la muralla.

L'obra es planteja amb la intervenció conjunta de consolidació de la Torreta, i de la mateixa muralla. En una hipòtesi inicial, es considera la consolidació de l'esmentada Torreta a partir de l'estintolament interior i exterior previ a la neteja de juntes, el farciment posterior d'aquestes juntes amb morters, i un treball de consolidació íntima dels mateixos carreus, molts dels quals estan afectats amb esquarteraments interns en punts de cristal·lització, amb resines de tipus epòxid. En la muralla es considera la possibilitat de procedir al buidatge progressiu dels murs, tots amb majoria de carreus de considerables dimensions, perquè, un cop consolidades les bases, es pugui procedir a l'escalonada i progressiva reconstrucció del parament exterior del mur, ja que l'interior, independent, es preveu deixar-lo sense altra base de lligada que el cos intermedi de nova execució.

En la Torreta l'obra s'executà sense altres problemes que el control dels acabats, ja que les hipòtesis de treball es van poder seguir sense problemes. No fou així en la muralla, perquè un cop nets els paraments de murs i les juntes de filades, tant exteriors com interiors al suposat *intervallum*, es comprova que l'estat

constitutiu dels carreus era tan fràgil com la mateixa Torreta, fet que en desaconsellà el buidatge. Es treballà doncs seguint el mateix procediment emprat a la Torreta, en el buidatge amb aigua a pressió de juntes de carreus, en el farciment de morters superfluids per a un correcte farciment de buits i per tal d'aconseguir una base de suport correcta, en el farciment de juntes de carreus amb morter epòxid.

Punts que cal controlar no sols en la mateixa execució, sinó en la posterior evolució per envelliment.

1. Refosa de les juntes de carreus per tal de no emmascarar la fàbrica inicial amb tècnica de pedra seca.

2. Control de qualitat i composició de morters de farciment, per al posterior comportament físic com a aglomerant, amb una possible reacció química als mateixos carreus i l'aparició d'eflorescències, i control cromàtic per corregir el gris inicial. Els morters emprats han estat modificats en la seva base de morter mixt de ciment pòrtland i calç, amb fluïdificants i terres, per tal de millorar-ne el comportament inicial. Caldrà comprovar-ne l'evolució.

3. El farciment de les juntes d'esquarterament amb resines amb el grup epòxid en no tallar l'evaporació superficial de les humitats constituents interiors i de capil·laritat, pot ésser efectiu per millorar la mateixa consolidació dels carreus; caldrà, però, comprovar-ne l'evolució del conjunt, per si es produeixen noves juntes internes, i diagnosticar la nova tipologia de consolidació.

4. A causa de la forta intervenció d'excavació, prèvia a la mateixa obra de consolidació, que va tenir un cost econòmic més elevat que el de la consolidació mateixa, s'haurà de considerar, en qualsevol intervenció de consolidació nova, l'excavació prèvia de l'àrea d'influència, ja que amb el coneixement de les noves dades i sense la inevitable interferència de ritmes de treball, es fan més rendibles l'un i l'altre cost d'intervenció i se'n milloren els resultats.